

Пра Песняроў і не толькі

У паваротныя часы быцця народа ў грамадстве нараджаецца цікавасць да гістарычнага дакумента. Попытам пачынае карыстацца дакументальная і дакументальна-мастацкая літаратура: нарысы, лісты, дзённікі, мемуары, у аснове якіх — сапраўдныя падзеі. Янка Купала і Якуб Колас не толькі класікі нацыянальнага мастацкага слова і заснавальнікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы, але і актыўныя ўдзельнікі эпохальных падзей у нашай гісторыі. Цікавасць да асоб гэтых пісьменнікаў тлумачыцца не толькі тым, што гэта вызначальная старонка айчынай гісторыі і культуры. Падзеі мінуўшчыны многае вытлумачваюць у сучасным жыцці Беларусі, выклікаюць роздум пра яе заўтрашні дзень.

Вера ЗАРЭЦКАЯ,
фота Уладзіміра Крука

Выданне першай кнігі “Купала і Колас, вы нас гадавалі. Дакументы і матэрыялы 1909 — 1939 гг.” (Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2010) надзвычай своеасавае. Яе ўкладальнікі — В. Селяменеў і В. Скалабан. Да таго, каб першая кніга двухтомніка трапіла да чытача, спрычыніліся таксама Дэпартамент па архівах і справаводства Міністэрства юстыцыі краіны, Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, Федэральнае архіўнае агенцтва Расіі і Расійскі дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва. Над падрыхтоўкай зборніка працаваў вялікі калектыў навукоўцаў, у тым ліку супрацоўнікі музеяў і архіваў, сваякі пісьменнікаў.

Кніга адкрываецца вершам П. Броўкі, прысвечаным класікам беларускага мастацкага слова. Матэрыялы аб’яднаныя ў блокі, структура блока такая: невялікі каментарый пра падзею, справу, людзей, якім прысвечаны дакументы і матэрыялы, іх пералік, інфармацыя пра папярэднікаў, хто і дзе публікаваў ці інтэрпрэтаваў іх. У кожным блоку ёсць зноскі з неабходнымі тлумачэннямі. Укладальнікі падаюць арыгінальныя дакументы ці іх першапачатковыя варыянты: пазначваюць пропускі, дапісванні зверху ці знізу, плюсы і мінусы над імёнамі, наяўнасць подпісаў, іх аўтэнтычнасць, нечытальнасць асобных слоў і цэлых сказаў, закрэсліванні ці падкрэсліванні чарнілам ці алоўкам, называюць іх колер, удакладняюць выдавочныя памылкі. Даследчыкам яшчэ трэба будзе высветліць, хто рабіў гэтыя пазнакі і што яны азначаюць.

Дакументаў і матэрыялаў пра Янку Купалу і Якуба Коласа, зусім не вядомых спецыялісту, у выданні не так і шмат, але гэта не зніжае вартасці і значнасці зборніка. Большасць дакументаў знаёмыя па інтэрпрэтацыі даследчыкаў, якія выяўлялі ў публікацыях і сваё “я”, тут жа змешчаны арыгіналы, якія даюць кожнаму магчымаму самастойна рабіць высновы. Дакументы і матэрыялы сабраны пад адной вокладкай, яны адкрываюць перспектыву пэўнага перыяду жыцця і творчасці пісьменнікаў. Гэта яшчэ і зручна: не трэба шукаць патрэбную інфармацыю па розных, часам маладаступных нават прафесійнаму чытачу крыніцах.

Да прыкладу, у зборніку змешчана інфармацыя пра дзейнасць “Камісіі па паляпшэнні быту вучоных. 1922 — 1924 гг.”, якая аказвала матэрыяльную дапамогу супрацоўнікам Інбелкульта і Акадэміцэнтры, у тым ліку Янку Купалу і Якубу Коласа. Дапамога складалася з пасылак гуманітарнай арганізацыі “Амерыканская адміністрацыя дапамогі (АРА)”. “Камісія” складала спіс, каму неабходна дапамога, ці то харчовая, ці то мануфактурная пасылка, каму трэба выдзеліць цэлую, а хто можа

абысціся і паловай. Старшыня “Камісіі” дзякаваў амерыканцам і прасіў, каб падтрымка была рэгулярнай.

У святле дакументаў пра дапамогу, якую атрымаў Янка Купала ад амерыканцаў, развейваецца міф, што ў яго доме для “контррэвалюцыйнага і нацдэмаў” наладжваліся банкетны, на якіх хіба што птушынага малака не хапала. Гэты міф мэтанакіравана ўкараняўся ў масавую свядомасць у сувязі з расправай над нацыянальна-дэмакратычнай інтэлігенцыяй па справе Саюза вызвалення Беларусі, каб выклікаць варожэ стаўленне да іх, бо большасць беларусаў галадала. Іншая справа, што сям’я паэта была гасцінная і наведвальнікі не пакідалі дом без пачастунку.

У 1920-я гг. Купала і Колас шчыравалі на тое, каб надаць Беларусі нацыянальнае аблічча. Спачатку працавалі ў навукова-літаратурнай калегіі пры Наркамсветы, усё рабілі, каб як хутчэй быў адчынены Інбелкульт як самастойная навуковая арганізацыя, якая злучыць “усе творчыя беларускія навуковыя, літаратурныя і мастацкія сілы”. Купала і Колас бралі непасрэдны ўдзел у распрацоўцы Статута Інбелкульта, працавалі ў гэтай установе, а затым у АН БССР. Абодва пісьменнікі абіраліся членамі гарсавета, ЦКК трох скліканняў, абодвум былі надданы ганаровыя званні народных паэтаў.

Янку Купалу і Якуба Коласа, як сведчаць змешчаныя ў выданні дакументы і матэрыялы, беларусы ўспрымалі як сваіх духоўных лідараў. У лёсавызначальны для народа час аўтар “Тутэйшых” выступаў не толькі як пісьменнік, але і як публіцыст, абуджаў нацыянальную самасвядомасць беларусаў, заклікаў “заныць свой пачэсны пасада між народамі”. Творца супрацоўнічаў з газетай “Беларусь”, часопісамі “Вольны сцяг” і “Золак”, рэдагаваў часопіс “Рунь”, стварыў бібліятэку пры Беларускай народным доме Наркамсветы. Паэт быў тым цэнтрам, вакол якога гуртавалася беларуская інтэлігенцыя незалежна ад партыйнай арыентацыі. Па сведчанні А. Чарвякова, кватэра Янкі Купалы ў 1920 г. была “своеасаблівым палітычным клубам”.

У гэтым жа святле ўспрымаўся і вобраз Якуба Коласа. Яго імя значылася ў спісе кандыдатаў у члены Устаноўчага сходу ад Беларускай сацыялістычнай грамады. Пазней пісьменнік заўважаў, што ён не даваў на гэта згоды. Можна дапусціць, што яго не задавальня-

Якуб Колас і Янка Купала. 1935 г.

ла адно з важнейшых праграмных палажэнняў Грамады — аўтаномія Беларусі ў складзе Дэмакратычнай Федэратыўнай Расійскай Рэспублікі. У лісце (1918 г.) з Куршчыны Янку Купалу ён пісаў, што нам не трэба шукаць падтрымкі і дапамогі ні з захаду, ні з усходу, а быць самімі сабой, бо ментальнасць нашага народа і рускіх розныя: з аднаго боку, “ціхі, пахмурны, але мяккі сэрцам і добры душою беларус”, з іншага — “татарскі тут народ”.

Якуба Коласа беларуская моладзь, якая ўваходзіла ў патрыятычную арганізацыю на чале з Юрыем Лістападам, лічыла кіраўніком руху за сапраўдную вольнасць краіны. У лісце М. Дземідовіча да Ц. Курбыкі чытаем: “У Мінску і наогул ва ўсёй Беларусі цэнтрам усяго з’яўляецца Колас”. Кіраўніцтва БССР, Палітбюро ЦК ВКП(б) гэтак жа ацэньвалі пісьменніка, раіўшы Мінску працэс над маладымі патрыётамі весці цалкам на беларускай мове і палітычнае абвінавачванне засяродзіць “на ролі інтэлігенцыі і ў прыватнасці Міцкевіча”. На кватэры Якуба Коласа быў праведзены вобыск, яго двойчы дапытвалі ў ДПУ. На судзе пісьменнік выступаў як сведка. У зборніку змешчана інфармацыя з газеты пра суд над групай Лістапада і пераклад адказаў Якуба Коласа. Як бы там ні было, але пазіцыя пісьменніка ў гэтай справе задаволіла ўлады, пра што сведчыць сакрэтная пастанова ЦК КП(б)Б аб святкаванні 20-годдзя яго літаратурнай дзейнасці: “Аб’явіць Якуба Коласа народным паэтам, пры гэтым у нашых выступленнях падкрэсліць яго апошнія палітычныя заявы (асуджэнне лістападаўшчыны, прызнанне дыктатуры пралетарыяту), ускладаючы на яго пэўныя палітычныя абавязкі”.

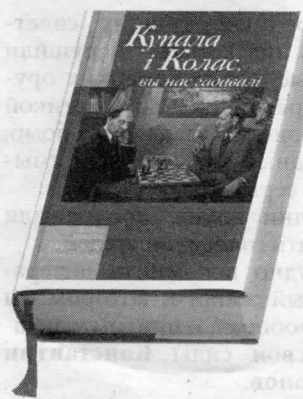
Якуб Колас першым адчуў на сабе прэсінг рэпрэсравальнай

машыны большавікоў. Трагедыя для абодвух пісьменнікаў наступіла крыху пазней у сувязі з працэсам па справе СВБ. У кнізе “Купала і Колас, вы нас гадавалі...” змешчаны два матэрыялы пра аўтара “Тутэйшых” па гэтай арганізацыі, але яны маюць выключнае, значэнне для разумення пазіцыі абодвух пісьменнікаў (ды не толькі іх) адносна гэтай справы. 3 Мінска паведамлялі ў Маскву пра спробу самагубства Янкі Купалы, пра яго допыты ў ДПУ: “Янка Купала ўпарта адмаўляў сваю прыналежнасць да якой бы то ні было контррэвалюцыйнай арганізацыі і не выявіў нават най-

меншага жадання пайсці насустрач нам у сэнсе хоць бы ганьбавання контррэвалюцыйнай дзейнасці сваіх сяброў — удзельнікаў і кіраўнікоў СВБ... Мы вырашылі не патрабаваць ад Я. Купалы прызнання ўдзелу ў Саюзе вызвалення Беларусі і засяродзіць свае намаганні на патрабаванні выступіць з адкрытым ганьбаваннем контррэвалюцыйнай дзейнасці групы беларускіх інтэлігентаў, арыштаваных па справе СВБ. Думаю, што гэта нам удасца”. У пастанове закрытага пасяджэння бюро ЦК КП(б)Б значыцца: “Лічыць неабходным дамагчыся выступлення Я. Купалы, Я. Коласа, М. Зарэцкага і інш. з рэзкім ганьбаваннем контррэвалюцыйнай дзейнасці арыштаваных па справе СВБ і з крытыкай тых сваіх твораў, якія служылі нацдэмаўскай контррэвалюцыі”.

Дакументаў і матэрыялаў пра Якуба Коласа па гэтай справе ў кнізе “Купала і Колас, вы нас гадавалі” больш, у тым ліку і “Заява”, якой так дабіваліся ўлады. Дамагчыся, каб паклёпніцкія заявы напісалі самі класікі нацыянальнай літаратуры, ДПУшнікам не ўдалося, а каб падпісалі паклёпніцкія фальсіфікацыі, — так. Дакументы выдання сведчаць: даклады, артыкулы, любыя публічныя выступленні мастакоў слова і пра іх пільна кантраляваліся. Такой адрэдагаванай з’явілася ў друку “Заява” Якуба Коласа. Пазней яму, мусіць, не раз давядзецца падпісваць і агучваць не свой тэкст.

Палітыка ўлад адносна Янкі Купалы і Якуба Коласа ў пачатку 1930-х гг. заключалася ў тым, каб выключыць іх з літаратурнага жыцця як ключавых фігур беларускага мастацкага слова. Гэта асабліва відавочна з дакументаў, прысвечаных стварэнню Саюза

пісьменнікаў Беларусі. Яны не былі ўключаны ў склад аргкамітэту, не прадстаўлялі нашу літаратуру на з’ездзе аргкамітэта ў Маскве. У зборы твораў, прысвечаных юбілеям мастакоў слова, трапілі толькі, паводле вобразнага выказвання Янкі Купалы, “дрындушкі”. Любая спроба апублікаваць ці ацаніць нешта вартае рашуча выкарыстанася. П. Галавачу аб’яўляецца строгае вымова за тое, што ў рэдагуемы зборнік вершаў Янкі Купалы былі ўключаны “яўна нацыяналістычныя, класаварожныя творы, калі Купала ў сваёй творчасці адлюстроўваў нацыянал-дэмакратычныя ідэі”. У 1937 г. у Маскве рыхтавалася да выдання кніга перакладаў Якуба Коласа. Ён уключыў для перастварэння верш “Польмя” (замест віншавання з 5-й гадавінай). Твор насцярожыў перакладчыка М. Ісакоўскага, які высветліў, што паэтычны радкі адрасаваны “контррэвалюцыйнай нацдэмаўскай арганізацыі, якая была ў свой час выкрыта. І гэтай арганізацыі Якуб Колас прысвечвае вершы, уключаючы іх у кнігу, якая павінна выйсці ў 1937 г., — даносіць перакладчык. — Не ведаць пра контррэвалюцыйную сутнасць арганізацыі “Польмя” Колас не мог. Значыць, напярэдадзі выснова, што зроблена гэта з варожымі мэтамі”.

У кнізе змешчаны матэрыялы пра святкаванне 30-годдзя літаратурнай дзейнасці і 50-годдзя жыцця і творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа, пра ўзнагароджанне іх машынамі, клопат дзяржавы пра іх жыллё, выданне твораў, пра папулярнасць у сродках масавай інфармацыі, пра іх вечарыны ў Маскве, а ў сувязі з 20-годдзем БССР — узнагароджанне ордэнамі. Усё ці амаль усё аднолькава. Дзіўнае супадзенне нават у тым, што ў 1935 г. абодва былі ўключаны ў склад дэлегацыі для паездкі за мяжу: Якуб Колас — у Парыж на Міжнародны кангрэс пісьменнікаў у абарону культуры, Янка Купала — у Чэхаславакію. Абодва бралі ўдзел у святкаванні 125-годдзя Тараса Шаўчэнкі ва Украіне.

У першай кнізе зборніка “Купала і Колас, вы нас гадавалі...” змешчаны таксама дакументы і матэрыялы, якія так ці інакш раскрываюць іншыя бакі іх жыцця і творчасці: скажам, як Янка Купала абмяняўся з Беларускай дзяржаўным музеем, аддаўшы за столік з мармуровай шахматнай дошкай срэбны крыжык з турукамі (бірузой), шкляное бакарацыліндрычнай формы малінавага колеру з малюнкамі класічных вобразаў фаўнаў і жалезныя трохкутны замк мясцовай старасвецкай работы. Тут ёсць звесткі і пра некаторых іншых пісьменнікаў: Лёсіка, Баранавых, Броўку, Скрыгана і іншых.